

Владимирова В. М.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ П. КУЛІША

Анотація. У статті розглядається вплив усної народної творчості на ранній художній доробок П. Куліша і становлення критеріальних понять його літературознавчо-критичної концепції.

Ключові слова: етнографічна достовірність, художній домисел, історичний роман, фольклор.

Постановка проблеми. Постать П. Куліша все частіше постає на сьогодні у фокусі наукових досліджень сучасних літературознавців. Незважаючи на це, проблема впливу фольклору на ранню творчість письменника, обґрунтування ним принципу етнографічної достовірності залишається ще недостатньо вивченою. «Етнографічна правда» є основоположним поняттям під час оцінювання П. Кулішем масиву давньої літератури й літератури першої половини XIX століття.

Художній доробок і літературознавчо-критичні праці П. Куліша стали предметом дослідження таких сучасних учених, як М. Бондар, В. Івашків, Є. Нахлік та ін.

Мета статті – виявити вплив етнографії, усної народної творчості на художньо-естетичну концепцію П. Куліша, формування критеріальних понять літературознавчо-критичного осмислення українського письменства першої половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. П. Куліш розглядав власну творчість як один із прикладів реалізації своєї естетичної програми, до якої намагався залучити й українських письменників-сучасників. Відповідно до етапу так званого «фольклорного романтизму», його перші літературні спроби були пов'язані із записом і літературною обробкою фольклорних переказів. Манера літературної обробки народних оповідей з більшим чи меншим привнесенням власних подробиць простежуватиметься й пізніше, зокрема в «Записках о Южной Руси» (1856–1857).

Ще в роки його навчання в Новгород-Сіверській гімназії значний вплив на нього мала фольклорна збірка М. Максимовича «Украинские народные песни» (1834), яка надалі стимулювала збір і дослідження неocenених народнопоетичних скарбів і визначила етнографічний характер ранніх творів. Як слушно зауважує В. Івашків, «ранні етнографічно-художні твори П. Куліша значною мірою віддзеркалювали стан тогочасного розвитку української літератури, яка дедалі виразніше засвоювала риси романтичного типу творчості. Багатющі скарби народних легенд, переказів, фантастичних і героїчних казок були суголосні основним параметрам романтичного мислення, а тому українські романтики їх органічно переосмислювали» [1, с. 32].

Українська фольклорна традиція, ідеї німецького мислителя Й. Гердера, творчість В. Скотта переважно визначили ідейно-художнє спрямування та національний колорит ранніх творів П. Куліша. У дусі українського романтизму автор часто використовує у творах міфологічні елементи, фантастичні образи, що створює атмосферу таємничого, трансцендентного («О том, от чего в местечке Воронеж высох Пешевцов став», «О том, что случилось с казаком Бурдюгом на Зелёной неделе», «Огненный змей. Повесть из народных преданий»). Різні за мистецькою проблематикою твори єднає художня ідея всебічного зв'язку (часто містичного) людини й природи, світу живих і потойбіччя, а головних героїв чекає безліч ірраціонально-фантастичних пригод.

Вищий рівень художнього узагальнення й авторського самовираження спостерігаємо в першому історичному романі П. Куліша «Михайло Чарнышенко», у якому з'являються нові образи, сюжетні ідеї, хоча помітні також прагнення орієнтуватися передусім на фольклор, дотримуватись етнографічної та історичної достовірності. У дусі романтичної традиції автор протиставляє у творі буденному теперішньому героїчне минуле, проводить думку про поступовий політичний занепад України, прагне змусити своїх сучасників задуматися над долею рідного народу. Головному героєві Михайлу в здійсненні його романтично-військового наміру додають рішучості батьківські оповіді про славне минуле, портрети гетьманів, бойова зброя. Амбіційна романтична натура головного героя в дусі романтичної традиції прагне, як бачимо, до внутрішньої свободи, кидає виклик інертним сучасникам. Найявний у творі традиційний для фольклорних текстів мотив Божої кари, яку отримує головний герой за непослух батькові.

Принцип етнографічної достовірності та історичної правди П. Куліш прагне в цей період обґрунтувати теоретично. Активна діяльність П. Куліша як літературного критика припала на кінець 50-х – початок 60-х років XIX століття. В альманасі «Хата», на сторінках журналу «Основа» й інших виданнях були надруковані такі його програмні статті, як «Погляд на українську словесність», «Характер и задача украинской критики», «Простонародность в украинской словесности», «Взгляд на малорусскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка» тощо.

П. Куліш наполегливо відстоював думку про те, що молоде українське письменство мусить вирости з національного ґрунту, закоріненого в фольклорні традиції, усну народну творчість. Спробою взаємодії письменницького

тексту з фольклорним стала поема П. Куліша «Україна» (1843), що складалася з фрагментів автентичних народних дум, доповнених стилізаціями самого автора.

П. Куліш зауважував, що прагне розповісти українську історію нащадкам словами народних дум та історичних пісень. Подібний спосіб мислення підтримували українські романтики, а М. Максимович із цього приводу писав, що найдосконаліше «події козацького життя відточувалися у дзвінкі пісні і тому вони повинні скласти найбільш правильний і виразний літопис для нового побутописця України» [5, с. 454]. Хоча в середині 1850-х років письменник визнав спробу створення епопеї «Україна» мистецькою невдачею, але сам факт появи такого твору відіграв значну роль у контексті розбудови його історичної концепції та принципу етнографічної достовірності («етнографічної та історичної істини»), у ньому П. Куліш задекларував такі поняття, як «український народ», «Україна» всупереч тодішній офіційній термінології.

Поєднання уривків давніх фольклорних творів із новочасним авторським компонуванням виявилось неорганічним. Однак цікавим моментом при цьому стали елементи бачення раннім Кулішем ролі авторської особистості в художньому тексті. На переконання митця слова, поет відступає на другий план перед колективним генієм народу, стає посередником, через якого виповідає себе «дух народу». Додамо, що така манера творення давала простір різного роду стилізаціям у літературі доби романтизму. Згадаймо подробиці в «Запорожской старине» І. Срезневського.

Згодом П. Куліш буде не таким категоричним у судженнях про повне підкорення творчої індивідуальності міфічному «духу народу», але все ж твердитиме: «Наш Гомер не Шевченко, а народ: всі ми вкупі з Шевченком ласуємося тільки останками від його великого пирування» [7, с. 116]. Однак усе життя буде дотримуватися думки про те, що письменник повинен бути добре обізнаним із національним фольклором, літературою, історією, а також творчо засвоювати досвід світового мистецтва слова. У листі до Ол. Барвінського в 1869 році він радить галицьким поетам ретельно вивчати українську усну та писемну словесність, а також творчість Й.В. Гете, Ф. Шіллера, А. Міцкевича, Дж. Байрона, Данте.

У збірці «Досвітки. Думи і поеми» (1862) історична пісня визначила стилістику, образний лад і навіть систему пропагованих автором ідейно-естетичних цінностей. Показовим з цього приводу є відгук П. Куліша: «Федькович прислухавсь до народних пісень, тим він і рідніший нам од усіх інших поетів. Народна пісня була взором і нашому Шевченкові» [6, с. 31].

Орієнтуючись на поетику народної пісні, митець, як йому здається, іде шляхом Т. Шевченка. Це схиляє П. Куліша виступати «козакофілом», співцем запорозької слави, хоча вже тоді він сумнівається в доцільності й виправданості такого ставлення, як засвідчують твори ліро-епічного жанру, де художня думка автора почувається вільніше, зокрема в романі «Чорна рада». У цьому прозовому творі переконливо проводилася думка про право українського письменства на самобутнє існування в європейському художньому просторі, зрештою – на можливість такого жанру в літературі, яка зароджується й активно набирає власної сили.

Еволюція П. Куліша до нової поетики в ліриці все ж досить повільна, але в повістувальній епіці він ще в 40-х роках XIX століття знаходить продуктивні жанрові й стильові форми. Ідеться передусім про тип «вальтерскоттівського» роману, маємо на увазі такі твори, як «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (надрук. 1843 р.) та «Чорна рада» (перші редакції російською та українською мовами створені в 1843–1846 рр.).

«Чорна рада» мала етапне значення як перший історичний роман українською мовою, узагалі перший великий епічний твір у новій українській літературі. П. Куліш не був зв'язаний тут, як у ліриці, фольклорно-імітативним способом викладу: епічно-повістувальні форми потребували ширшої, ніж фольклор, основи. Такою основою стало багатоманіття народного життя на його узагальнювально-звичаєвому рівні.

Твердження, що П. Куліш у романах «Михайло Чарнышенко» й «Чорна рада» прагнув «за прикладом Вальтера Скотта воскресити бувальщину» [4, с. 42], досі лишається слухним і ніким не оспорюється. Справді, Куліш-романіст іде в річищі цієї традиції. До того ж Україна, особливо в російській романтичній прозі, мала імідж чарівного краю, з неторканою природою, простосердими мешканцями, котрих не зачепив розтлінний вплив цивілізації, тобто становила своєрідну паралель вальтерскоттівській Шотландії.

«Чорна рада» – твір просвітницький за ідеологічним наповненням, раціонально-моралізаторський за своїм змістом, романтичний за белетристичними прийомами. Своєрідності романові надає атмосфера піднесеності в зображенні історичної обстановки, врочисте історичне дійство. Ще одна прикметна риса твору: ґрунтовність і добротність історичних реалій, точність у відтворенні звичаїв, народних уявлень, форм народного життя. Такої точності загалом не знали (й не ставили за мету її досягти) представники вальтерскоттівської літературної школи.

«Судя строго, малороссийские повести Гоголя мало заключают в себе этнографической и исторической истины», – робить закид П. Куліш. Але тут же відзначає: «... но в них чувствуется общий поэтический тон Малороссии... Нельзя сказать, чтобы произведения Гоголя объяснили Малороссию, но они дали новое, сильное побуждение к ее объяснению» [3, с. 463]. Куліш-критик по-своєму мав рацію; намагання російських критиків узяти М. Гоголя під захист, наполягаючи на твердженні про «верное изображение Малороссии», видаються непереконливими. Марними були й намагання М. Максимовича знайти якісь рідкісні реальні відповідники тим деталям гоголівських повістей, які були очевидним відступом від «етнографічної правди» й на які вказував П. Куліш. Учасники полеміки на той час, вочевидь, ще не усвідомлювали важливості того художнього принципу, заради якого М. Гоголь жертвував етнографічною та історичною правдоподібністю. Це – буяння живої художньої фантазії, проникливе стереоскопічне характеротворення, яке заявило про себе в ранніх повістях, а в усій силі виявилось у «Мертвых душах» і «петербурзьких» повістях. Роман «Чорна рада, хоча й не містив етнографічні недоладності та історичні анахронізми, такого рівня характеротворення все ж не сягнув.

Засади «етнографічної правди», що їх вибудовував П. Куліш, знаменували певне просування вперед – од довільного, схематичного опису народного життя, яке

критик (не завжди слушно) вбачав у творчості І. Котляревського і П. Гулака-Артемівського. Сповідання етнографічної точності, справді, могло вберегти письменників од надуманості й штучності в зображенні життя народу. Але тут же виявлялась і художня недостатність цього принципу: він був надто загальним, тотальним щодо людської індивідуальності. Письменники, за якими П. Куліш визнавав вірність «етнографічній правді», на його думку, «засвідчували своє сродство в духе и истине с великою собирательною личностію простолюдина» [3, с. 523]. Звернімо увагу: із «собирательною личностію», – не з індивідуальністю. У «правді етнографічній» міг бути відносно повно врахований не тільки декоративний, а й глибинний народознавчий елемент, могло яскраво розкритися народне життя на колективно-звичаєвому рівні. Але ті новочасні колізії, у яких відбулося протистояння особистості й колективу, індивіда й оточення, героя й обставин, «етнографічна правда» з належною художньою переконливістю представити навряд чи могла.

Висновки. Висунутий П. Кулішем принцип «етнографічної істини» мав для української літератури історично продуктивне значення. Він ліг в основу діяльності так званої «етнографічно-побутової школи», до якої належали О. Стороженко, Л. Глібов, Ганна Барвінок, Митро Омелькович, Д. Мороз, Т. Зіньківський, Наталка Полтавка (Н.М. Кибальчич) та ін. Він здатен був наближати молоду українську літературу до справдешнього – не казкового, не авантюрно-романтичного – життя народу, до розуміння натуральності поведінки персонажа та зумовлення її низкою чинників історичного народного буття. Цей принцип відіграв загалом конструктивну роль в українській літературі третьої чверті XIX ст. як гарант її самобутності, сприяючи експлікації національного менталітету в художньому письмі, глибинних структур етнопсихології, образів, цінностей і механізмів української етнокультури.

Література:

1. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості П. Куліша / В. Івашків. – Львів : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 448 с.
2. Куліш П. Обзор украинской словесности. IV. Гоголь как автор повестей из украинской жизни / П. Куліш // Основа. – 1861. – Кн. 4. – С. 68.
3. Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к «Чёрной раде») / П. Куліш // Куліш П. Твори : в 2 т. / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – 1989. – 634 с.
4. Маковей О. Панько Омелькович Куліш: Огляд його діяльності / О. Маковей. – Львів, 1900.
5. Максимович М.А. Предисловие к книге: «Украинские народные песни, изданные Михайлом Максимовичем» // М.А. Максимович // Собр. соч. : в 3 т. – К., 1877. – Т. 2. – 1877. – С. 454.
6. Письмо П.А. Куліша в Буковину 1861 года // Киевская старина. – 1899. – Кн. 4, отд. 11. – С. 31.
7. Соборное послание Куліша к галичанам // Киевская старина. – 1898. – Кн. 10. – С. 116.

Владимирова В. Н. Устное народное творчество как определяющий фактор художественно-литературоведческой деятельности П. Куліша

Аннотация. В статье рассматривается влияние устного народного творчества на раннюю прозу П. Куліша и становление основополагающих понятий его литературоведческо-критической концепции.

Ключевые слова: этнографическая достоверность, художественный вымысел, исторический роман, фольклор.

Vladymyrova V. Folklore as a determinant factor of P. Kulish's literature study activity

Summary. The article features the influence of folklore on P. Kulish's early prose and establishment of leading notions of his literature study conception.

Key words: ethnographic truth, fiction, historic novel, folklore.